

چکیده:

می‌شوند و در همان فاصله زمانی ۲ نفر می‌میرند که تفاضل آن ۷ نفر خواهد بود. به عبارت دیگر، در هر سه دقیقه یا ۱۸۰ ثانیه ۷ نفر بر جمعیت کشور افزوده می‌شود و در این میان افزایش جوانی جمعیت و متناسب نبودن آهنگ رشد آن با توانمندیها و امکانات کشور و شکاف چشمگیر میان رشد اقتصادی و رشد جمعیت، آثار و بی‌آمدهای اقتصادی، اجتماعی و سیاسی و معضلات و مشکلات بیشمار به همراه داشته و خواهد داشت که در آینده‌ای نه چندان دور، در صورت نبود برنامه‌ریزی اصولی و درست و اتخاذ تدابیر منطقی، امنیت انسانی و اجتماعی مادر ابعاد مختلف از درون جامعه مورد تهدید قرار خواهد گرفت.

در این نوشتار پس از اشاره‌ای گذرا به رشد جمعیت در جهان و ایران، جوانی جمعیت و مقایسه ساختار سنی جمعیت ایران با دیگر کشورهای جهان، اثرات امنیتی ترکیب سنی جمعیت ایران مورد بحث و بررسی قرار خواهد گرفت.

مروری بر داده‌های آماری

آمارها و ارقام جهانی در مورد جمعیت همگی حکایت از آن دارند که رشد جمعیت جهان از فرای جنگ جهانی دوم روندی شتابان به خود گرفته است و در این میان، کشورهای در حال توسعه رشد فزاینده‌ای را ثبت می‌نمایند که در مقایسه با افزایش اندک و ناچیز و حتی در پاره‌ای موارد در رشد منفی جمعیت در کشورهای صنعتی غرب، جمعیت‌شناسان چنین رشدی را با صفت انفجار آمیز یا مجهول القوه توصیف می‌کنند.

آهنگ افزایش جمعیت جهان که تا آغاز سده بیستم میلادی هرگز به یک درصد نرسیده بود، با آغاز این سده از یک درصد پافرا تر نهاد و اینک بطور متوسط رشد سالانه جمعیت در کره‌خاکی به ۱/۵ درصد رسیده است. چنین برآورد کرده‌اند که جمعیت جهان در سال ۶۰۰۰ پیش از میلاد مسیح ۵ میلیون نفر و حدود ۸۰۰۰ سال بعد یعنی در سال ۱۶۵۰ میلادی ۵۰۰ میلیون نفر یا به دیگر بیان در طول هر ۱۰۰۰ سال دو برابر گردیده است. جمعیت جهان بین سالهای ۱۶۵۰ و ۱۸۵۰ میلادی یعنی در مدت دو سده دو برابر شده و در اواسط سده نوزدهم به یک میلیارد نفر بالغ گردیده است. در صورت ادامه

بیش از نیمی از جمعیت ایران کمتر از ۲۰ سال و تقریباً ۴۰ درصد جمعیت کشور مان زیر ۱۵ سال سن دارند. به دیگر بیان، از هر ۱۰۰ نفر ایرانی ۵۱ نفر سنشان کمتر از ۲۰ سال و از هر ۱۰ نفر ایرانی ۴ نفر سنشان کمتر از ۱۵ سال است.

بنابر این با توجه به شاخص‌ها و معیارهای جمعیتی جهانی، جمعیت ایران همانند بسیاری از کشورهای (رو به توسعه) جمعیتی است جوان و شمار جوانان و نوجوانان در آن رقم چشمگیری را نشان می‌دهد.

در این مقاله سعی شده است پس از مروری بر تحول جمعیتی ایران در چند دهه گذشته، به مسأله جوانی جمعیت و معضلات و مشکلات ناشی از آن در زمینه‌های اقتصادی، بهداشتی و درمانی، سیاسی، اجتماعی، محیط زیست و تغذیه که امنیت ملی در هر جامعه‌ای را مورد تهدید قرار می‌دهد اشاره و برای مقابله با بیکاری، بیماری، سوء تغذیه، جرم و انحرافات اجتماعی، از هم‌پاشیدگی اجتماعی، خطرات زیست محیطی و غیره راه‌حلی‌هایی پیشنهاد گردد.

مقدمه

سطح بالای باروری، کاهش مرگ و میر عمومی و مرگ نوزادان و کودکان، و بی‌توجهی به برنامه‌های تنظیم خانواده در چند دهه گذشته موجب افزایش بی‌رویه جمعیت کشور را فراهم آورده و در نتیجه ساختار سنی جمعیت ایران به گونه‌ای درآمده است که از آن بعنوان جمعیت جوان در مقابل ساختار جمعیت پیر که یکی از ویژگی‌های کشورهای صنعتی غرب است نام برده می‌شود.

بین سالهای ۱۳۳۵ و ۱۳۷۵ یعنی در فاصله اولین و آخرین سرشماریهای عمومی انجام گرفته در ایران، جمعیت میهن‌ماز ۱۹ میلیون نفر در سال ۱۳۳۵ به تقریباً ۶۰ میلیون نفر در سال ۱۳۷۵ بالغ گردیده است. به دیگر بیان، در مدت ۴۰ سال جمعیت ایران در عدد ۳/۲ ضرب شده است و با عنایت به داده‌های سرشماری سالهای ۱۳۶۵ و ۱۳۷۵، در صورت ادامه روند کنونی، در سال ۱۴۱۵ هجری شمسی ایران باید پذیرای بیش از ۱۲۰ میلیون نفر باشد: در هر سه دقیقه ۹ نفر متولد

ساختار جمعیت ایران و پیامدها و آثار امنیتی آن

دکتر صمد کلاتری
استادیار جمعیت‌شناسی
دانشگاه اصفهان

یافتن نرخ افزایش کنونی، جهان مامی تواند شمار ساکنانش را در طول هر ۴۶ سال دو برابر نماید!

در حال حاضر در هر دقیقه ۲۶۵ نوزاد پابه عرصه هستی می نهند و هر روز با در نظر گرفتن شمار در گذشتگان، ۲۳۶۰۰۰ نفر بر ساکنان کره زمین افزوده می شود و این در حالی است که شمار در گذشتگان نزدیک به ۱۰۰ انسان در هر دقیقه و ۱۴۴۰۰۰ نفر در روز است. در حقیقت شمار متولد شدگان ۲/۷ برابر مرگ و میرهایی است که در جهان روی می دهد. در سال ۱۹۹۷ میلادی ۱۳۹۳۶۷۰۰۰ نفر در سطح کره زمین چشم به جهان گشوده اند که از این تعداد تنها ۱۲۲۱۵۰۰۰ نفر متعلق به کشورهای توسعه یافته بوده و بقیه یعنی تقریباً ۱۲۷ میلیون کودک به کشورهای جهان سوم تعلق داشته اند. به بیان ساده تر، در سال ۱۹۹۷

میلادی از هر ۱۰۰ نوزاد زنده به دنیا آمده ۹۶ نوزاد مربوط به کشورهای جهان سوم بوده اند!

سازمان ملل متحد جمعیت جهان را در سال ۱۹۹۷ میلادی بیش از ۵ میلیارد و هشتصد میلیون نفر بر آورد کرده است که از این تعداد حدود سه میلیارد و پانصد میلیون نفر یعنی ۶۰ درصد جمعیت جهان در آسیا سکونت دارند. در این میان چین با احتساب جمعیت هنگ کنگ با جمعیتی برابر با یک میلیارد و دو بیست میلیون نفر یعنی تقریباً $\frac{1}{5}$ جمعیت دنیا، رکن درجهانی تراکم جمعیت را شکسته است. جمعیت هند، دومین کشور پر جمعیت دنیا نیز به مرز یک میلیارد نفر رسیده است.^۱

جدول شماره ۱ پر جمعیت ترین کشورهای جهان در سالهای ۱۹۹۷ و ۲۰۲۵ میلادی نشان می دهد.

○ در طول ۴۰ سال جمعیت ایران ۳/۲ برابر شده و در صورت ادامه روند کنونی، کشور در سال ۱۴۱۵ باید پذیرای ۱۲۰ میلیون نفر باشد؛ هم اکنون در هر سه دقیقه هفت نفر بر جمعیت ایران افزوده می شود.

جدول شماره ۱: پر جمعیت ترین کشورهای جهان در سالهای ۱۹۹۷ و ۲۰۲۵ میلادی (تخمین)

جمعیت ۲۸ کشور پر جمعیت دنیا (۱۹۹۷)		جمعیت ۲۸ کشور پر جمعیت دنیا (۲۰۲۵) (تخمین)	
ردیف	کشور	جمعیت (میلیون نفر)	ردیف
۱	چین (با هنگ کنگ)	۱۲۳۶/۷	۱
۲	هند	۹۶۹/۷	۲
۳	۱۵ کشور اروپایی	۳۷۴	۳
۴	ایالات متحده آمریکا	۲۶۷/۷	۴
۵	اندونزی	۲۰۴/۳	۵
۶	برزیل	۱۶۰/۳	۶
۷	روسیه	۱۴۷/۳	۷
۸	پاکستان	۱۳۷/۸	۸
۹	ژاپن	۱۲۶/۸	۹
۱۰	بنگلادش	۱۲۲/۲	۱۰
۱۱	نیجریه	۱۰۷/۸	۱۱
۱۲	مکزیک	۹۵/۷	۱۲
۱۳	آلمان	۸۲	۱۳
۱۴	ویتنام	۷۵/۸	۱۴
۱۵	فیلیپین	۷۳/۴	۱۵
۱۶	ایران	۶۷/۵ (تخمین)	۱۶
۱۷	مصر	۶۴/۸	۱۷
۱۸	ترکیه	۶۳/۷	۱۸
۱۹	تایلند	۶۰/۸	۱۹
۲۰	انگلستان	۵۹	۲۰
۲۱	اتیوپی	۵۸/۷	۲۱
۲۲	فرانسه	۵۸/۶	۲۲
۲۳	ایتالیا	۵۷/۴	۲۳
۲۴	اوکراین	۵۰/۷	۲۴
۲۵	کنگو	۴۷/۴	۲۵
۲۶	برمه	۴۶/۸	۲۶
۲۷	کره جنوبی	۴۵/۹	۲۷
۲۸	آفریقای جنوبی	۴۲/۵	۲۸
	اسپانیا	۳۹/۳	

همان گونه که از جدول فوق بر می آید از ۲۸ کشور پر جمعیت دنیا حدود ۲۰ کشور در مناطق کمتر توسعه یافته قرار دارند و آهنگ رشد جمعیت آنها در مقایسه با نرخ رشد جمعیت مناطق توسعه یافته مهم و قابل ملاحظه است. چنان که ایولا کوست (Yves Lacoste) استاد دانشگاه پاریس می گوید: «در کشورهای اخیر افزایش در حقیقت حالت يك گلوله برقی را دارد که با غلتیدن پیوسته بر حجمش افزوده می شود.»

جدول شماره ۲: تحولات جمعیتی جهان در سالهای ۱۹۵۰، ۱۹۹۸، ۲۰۵۰ (تخمین) (میلیون نفر)

منطقه سال	۱۹۵۰	۱۹۹۸	۲۰۵۰
جهان	۲۵۲۱	۵۹۰۱	۸۹۰۹
مناطق توسعه یافته	۸۱۳	۱۱۸۲	۱۱۵۵
مناطق در حال توسعه	۱۷۰۹	۴۷۱۹	۷۷۵۴
آفریقا	۲۲۱	۷۴۹	۱۷۶۶
آسیا	۱۴۰۲	۳۵۸۵	۵۲۶۸
اروپا	۵۴۷	۷۲۹	۶۲۸
آمریکای لاتین و منطقه کارائیب	۱۶۷	۵۰۴	۸۰۹
آمریکای شمالی	۱۷۲	۳۰۵	۳۹۲
اقیانوسیه	۱۳	۳۰	۴۶

۱۳۶۵ یعنی در طول ۲۰ سال دو برابر شده است. در جدول شماره ۳ جمعیت ایران ورشد متوسط سالانه در سالهای مختلف و در مناطق شهری و روستایی با توجه به داده‌های سرشماری محاسبه شده است.

وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی کشور رشد سالانه جمعیت ایران را ۱/۴ درصد اعلام داشته است که این رقم می‌تواند جمعیت را پس از ۵۰ سال دو برابر نماید. اما با توجه به جوانی جمعیت و شمار کثیر نوجوانان و جوانان بیم آن می‌رود که در آینده باز هم بارش بالا روبرو شویم و زمان دو برابر شدن جمعیت کاهش یابد.

جدول شماره ۳: جمعیت ایران و رشد متوسط در سالهای مختلف

سال	کل کشور (هزار نفر)	شهری (درصد)	روستایی (درصد)	رشد متوسط سالانه (درصد)
۱۳۳۵	۱۸۹۵۴	۳۱	۶۹	—
۱۳۴۵	۲۵۷۸۹	۳۸	۶۲	۳/۲
۱۳۵۵	۳۳۷۰۹	۴۷/۰۳	۵۲/۹۷	۲/۷
۱۳۶۵	۴۹۴۴۵	۵۴/۲۹	۴۵/۲۰	۳/۹
۱۳۷۵	۶۰۰۵۵	۶۱/۳۱	۳۸/۳۴	۲

ساخت سنی جمعیت

جمعیت هر کشور را می‌توان در سه گروه بزرگ سنی به شرح زیر تقسیم و معرفی نمود:
الف) گروه کودکان و نوجوانان زیر ۱۵ سال.
ب) گروه جمعیت بالقوه فعال، از ۱۵ سالگی

درست تا ۶۵ سالگی درست.
ج) گروه سالخوردهگان از ۶۵ سالگی و بیشتر.
آمار و ارقام بین‌المللی نشان می‌دهد که توزیع جمعیت در گروه‌های بزرگ سنی در همه کشورهای جهان یکسان و برابر نیست. در کشورهای جهان سوم شمار کودکان و نوجوانان کمتر از ۱۵ سال رقم چشمگیری را تشکیل می‌دهد، در حالی که کشورهای صنعتی غرب این سالخوردهگان هستند که نسبت به کشورهای در حال رشد درصد بیشتری را از آن خود ساخته‌اند.

در سال ۱۹۹۷ میلادی مطابق داده‌های ارائه شده از سوی دفتر جمعیت سازمان ملل متحد

سالهای بخاطر سپردنی در تاریخ جمعیتی جهان:

جمعیت جهان در سال ۱۸۰۴: ۱ میلیارد نفر
جمعیت جهان در سال ۱۹۲۷: ۲ میلیارد نفر (بعد از ۱۲۳ سال)
جمعیت جهان در سال ۱۹۶۰: ۳ میلیارد نفر (بعد از ۳۳ سال)
جمعیت جهان در سال ۱۹۷۴: ۴ میلیارد نفر (بعد از ۷۴ سال)
جمعیت جهان در سال ۱۹۸۷: ۵ میلیارد نفر (بعد از ۱۳ سال)
جمعیت جهان در سال ۱۹۹۹: ۶ میلیارد نفر (بعد از ۱۲ سال)
جمعیت جهان در سال ۲۰۱۳: ۷ میلیارد نفر خواهد بود (بعد از ۱۴ سال)
جمعیت جهان در سال ۲۰۲۸: ۸ میلیارد نفر خواهد بود (بعد از ۱۵ سال)
جمعیت جهان در سال ۲۰۵۴: ۹ میلیارد نفر خواهد بود (بعد از ۲۶ سال)

تحول جمعیتی ایران بین

سرشماری‌های سالهای ۱۳۳۵ و ۱۳۷۵

نخستین سرشماری عمومی در ایران در سال ۱۳۳۵ هجری شمسی توسط وزارت کشور صورت گرفت و در آن زمان جمعیت ایران ۱۸۹۰۰۰۰۰ نفر گزارش شد. در سال ۱۳۴۵، یک سال پس از تأسیس مرکز آمار ایران، دومین سرشماری عمومی صورت گرفت و جمعیت کشور ۲۵۷۸۹۰۰۰ نفر گزارش شد و سپس در سالهای ۱۳۵۵، ۱۳۶۵ و ۱۳۷۵ جمعیت ایران به ترتیب ۳۳۷۰۹۰۰۰ نفر، ۴۹۴۴۵۰۰۰ نفر و ۶۰۰۵۰۰۰ نفر اعلام گردید. با نگاهی به ارقام بالا درمی‌یابیم که از سال ۱۳۳۵ تا سال ۱۳۷۵ جمعیت ایران تقریباً ۳/۲ برابر و بین سالهای ۱۳۴۵ و

○ سازمان ملل متحد در سال ۱۹۹۷ ایران را از حیث جوانی جمعیت دهمین کشور جهان اعلام کرد. در حالی که در باختر زمین میانه سنی جمعیت بین ۳۰ تا ۳۵ سال در نوسان است، در ایران میانه سنی جمعیت از مرز ۲۰ سال تجاوز نمی‌کند، یعنی در کشور ما نیمی از جمعیت کمتر از ۲۰ سال دارند.

۳۲ درصد از جمعیت جهان در گروه کمتر از ۱۵ سال و ۷ درصد در گروه ۶۵ سال به بالا قرار داشته‌اند و از سوی دیگر بر اساس همان منبع توزیع سنی جمعیت بر حسب مناطق جهان در سال یادشده به شرح جدول زیر گزارش گردیده است:^۲

$$\frac{\sum_{14} P}{\sum_{0} P} \times 100 \geq 40$$

همان گونه که جدول شماره ۵ تأیید می‌کند، کشورهای جهان سوم دارای ساختار جمعیتی جوان می‌باشند.

ایران دهمین کشور جوان دنیا از نظر ترکیب سنی جمعیت

انتشارات جمعیتی سازمان ملل متحد ایران را از حیث جوانی جمعیت در سال ۱۹۹۷ میلادی دهمین کشور جهان اعلام کرده است. در این طبقه‌بندی کشور لیبی با ۴۷/۶ درصد جمعیت زیر ۱۵ سال مقام اول را در بین کشورهای جهان داشته است.

○ باتوجه به بیکاری موجود، ایران تا سال ۱۴۰۵ ناگزیر است ۱۵ میلیون شغل تازه (۶۰۰ هزار شغل در سال) ایجاد کند، در حالی که میزان اشتغال‌زایی در کشور در اوج رشد اقتصادی از ۳۱۰ تا ۳۲۰ هزار فراتر نرفته است.

جدول شماره ۴: توزیع سنی جمعیت بر حسب مناطق مختلف جهان (به درصد) در سال ۱۹۹۷

منطقه	جمعیت کمتر از ۱۵ سال	جمعیت ۶۵ سال و بالاتر
آفریقا	۴۴	۳
اقیانوسیه	۲۶	۱۰
آسیا (بدون روسیه)	۳۲	۵
آمریکای شمالی	۲۲	۱۳
آمریکای لاتین	۳۳	۶
اروپا (بدون روسیه)	۱۹	۱۴
روسیه	۲۲	۱۲
کل جهان	۳۲	۷

طولانی‌تر شدن عمر انسانها و کاهش میزان باروری در کشورهای توسعه‌یافته صنعتی، سالخوردگی و پیری جمعیت در این دسته از کشورها را سبب گردیده است. برعکس، در کشورهای رو به توسعه بالا بودن سطح باروری و پایین بودن امید زندگی یا عمر متوسط منشاء اصلی جوانی جمعیت است.

مقایسه جمعیت زیر ۱۵ سال و بیش از ۶۵ سال در چند کشور جهان سوم و جهان صنعتی غرب در سال ۱۹۹۷ میلادی مطلب فوق را تأیید می‌کند:

جدول شماره ۶: گروههای سنی بزرگ ایران باتوجه به داده‌های سرشماری‌های صورت گرفته در ایران

گروههای بزرگ سنی	۱۳۲۵	۱۳۴۵	۱۳۵۵	۱۳۶۵	۱۳۷۵
۰-۱۴	۴۲/۲	۴۶/۱	۴۴/۵	۴۵/۵	۳۹/۵
۱۵-۶۴	۵۳/۸	۵۰	۵۲/۵	۵۱/۵	۵۷/۳
۶۵ سال بیشتر	۴	۳/۹	۳	۳	۳/۲
جمع	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰

ارقام بالا حکایت از آن دارد که ساختار سنی جمعیت ایران در طول ۴۰ سال گذشته پیوسته جوان بوده و نسبت جوانان در مقایسه با کل جمعیت از اهمیت ویژه‌ای برخوردار بوده است. یکی از نشانگرهای جوانی جمعیت محاسبه میانه سنی جمعیت است. در کشورهای جهان غرب در حال حاضر میانه سنی جمعیت بین ۳۰ تا ۳۵ سال در نوسان است در حالی که در ایران آمارها حکایت از آن دارد که میانه سنی جمعیت از مرز ۲۰ سال تجاوز نمی‌کند، یعنی در ایران نیمی از مردم کمتر از ۲۰ سال و نیمی دیگر بیشتر از ۲۰ سال دارند.

جدول شماره ۵: کشورهای جهان (۱۳۷۵)

کشور	زیر ۱۵ سال (درصد)	۶۵ سال و بیشتر (درصد)
ایران (۱۳۷۵)	۳۹/۵	۳/۲
مصر	۳۹	۴
کامرون	۴۴	۴
مکزیک	۳۶	۴
عربستان	۴۲	۳
دانمارک	۱۸	۱۵
نروژ	۲۰	۱۶
آلمان	۱۶	۱۵
اسپانیا	۱۶	۱۶

جدول شماره ۸: میانه سنی جمعیت ایران در سرشماریهای انجام گرفته در ایران (۱۳۳۵-۱۳۷۵)

۱۳۷۵		۱۳۶۵		۱۳۵۵		۱۳۴۵		۱۳۳۵		میانه سنی
مرد	زن	مرد	زن	مرد	زن	مرد	زن	مرد	زن	
۱۹/۴	۱۹/۴	۱۷	۱۷	۱۶/۷	۱۵/۴	۱۷/۲	۱۷/۲	۲۰/۲	۲۰	

روزافزونی که وارد بازار کار شده و خواهند شد بخاطر عدم سرمایه گذاری برای ایجاد نهادهای اشتغالزا، عاجز و ناتوان شده است. در چنین شرایطی، همان گونه که کارشناسان مسائل اجتماعی و اقتصادی بیان می دارند دور باطل ازدیاد جمعیت و فقر هرچه بیشتر تقویت می شود. افزایش فقر و تنگدستی، و بیکاری جوانان که از یک اقتصاد غیربویا و بیمار گونه مایه می گیرد، خود باعث افزایش بی سواد، بد غذایی، آلودگی محیط زیست، انواع انحرافات و جرایم اجتماعی می شود و نشانی از فروپاشی پایه های امنیت در جامعه است.

مولای متقیان حضرت علی بن ابیطالب

جدول شماره ۹: میزان رشد سالانه جمعیت و

اشتغال در فواصل سرشماریها (ارقام به درصد)

در کل کشور	میزانها	در فاصله
۳/۱۳	جمعیت	۱۳۳۵-۱۳۳۴۵
۱/۸۸	اشتغال	
۲/۷۱	جمعیت	۱۳۴۵-۱۳۳۵
۲/۱۵	اشتغال	
۳/۹۱	جمعیت	۱۳۵۵-۱۳۴۵
۲/۲۶	اشتغال	
۲	جمعیت	۱۳۶۵-۱۳۴۵
۲/۸	اشتغال	
۳/۲۵	جمعیت	۱۳۳۵-۱۳۶۵
۲/۰۹	اشتغال	
۲/۹۵	جمعیت	۱۳۳۵-۱۳۷۵
۲/۲۸	اشتغال	
	نسبت میزان رشد سالانه جمعیت به میزان رشد سالانه اشتغال در فاصله سالهای	
۰/۶۴		۱۳۳۵-۱۳۶۵
۰/۷۷		۱۳۳۵-۱۳۷۵

منبع: آمارهای مربوط به سالهای ۱۳۳۵-۱۳۶۵ از دکتر زنجانی حبیب الله، مجموعه مقاله های سمینار جامعه شناسی و توسعه، جلد دوم، تهران، انتشارات سمت ۱۳۷۳؛ آمارهای مربوط به بعد از سال ۱۳۶۵ از محاسبات خود نگارنده است.

جوانی جمعیت، اشتغال و درآمد

هنگامی که در کشوری جمعیت بدون توجه به امکانات و توانمندیها افزایش یابد و در پی آن ضریب وابستگی جمعیت جوان و پیر به جمعیت فعال و بویژه شاغلان سیر صعودی ببیماید، باید شاهد گسترش فقر و بیکاری، از هم گسیختگی و ناهنجاریهای اجتماعی، افزایش داوطلبان حاشیه نشینی و حلبی آبادها، کمبود مسکن، رواج سوء تغذیه و بد غذایی، گسترش بیماریهای روانی و هزاران مسئله و مشکل اقتصادی و اجتماعی دیگر باشیم که هر یک می تواند صلح و صفا، امنیت و شادابی و نشاط را در آن کشور نشانه گیرد و مورد تهدید قرار دهد. بنابراین هر گونه بی توجهی مسئولان به مسائل یاد شده نه تنها روند توسعه بلکه ثبات سیاسی و آرامش و امنیت و یکپارچگی کشور را به مخاطره جدی خواهد انداخت.

در طول نیم قرن سپری شده، رشد سالانه جمعیت در ایران به هیچ وجه با افزایش سالانه اشتغال هماهنگی نداشته و به سبب جوانی جمعیت و ورود خیل عظیم این جمعیت جوان به گروه سنی جمعیت بالقوه فعال (۶۴-۱۵ سال) روز به روز بر شمار بیکاران بویژه بیکاران جوان و تحصیل کرده افزوده شده است: «در حال حاضر نیروی کار مملکت ۱۷ میلیون نفر است اما در سال ۱۴۰۰ به ۳۹ میلیون نفر و تعداد زنان فعال از ۲ میلیون نفر به ۶ میلیون نفر و ۳۰۵ هزار نفر خواهد رسید... با توجه به بیکاریهایی که الان موجود است ایران تا سال ۱۴۰۵ ناگزیر است ۱۵ میلیون شغل جدید ایجاد کند یعنی حدود ۶۰۰ هزار شغل در سال. اگر روند کنونی ادامه یابد تا سال ۱۴۰۵ میزان بیکاری به بیش از ۲۵ درصد خواهد رسید. این در حالی است که میزان اشتغالزایی در کشور در اوج رشد اقتصادی از ۳۱۰ تا ۳۲۰ هزار نفر فراتر رفته است.» در واقع، دولت در مقابل جمعیت

○ در سال ۱۳۷۵، ۸۲/۳ درصد بیکاران از باسوادان و تنها ۱۷/۷ درصد از بیسوادان بوده اند؛ نکته دیگر این که بیشتر تحصیلکردگان را جوانانی تشکیل می دهند که کمتر از ۳۰ سال دارند.

علیه السلام در نهج البلاغه می فرماید: «فقر و نیازمندی مداوم در حقیقت انگیزه‌ای برای جنایت و عامل فساد، از جمله غارت و دزدی و نیرنگ است.»

نرخ بیکاری در ایران از ۹ درصد در سال ۱۳۴۵ به ۱۴ درصد در سال ۱۳۶۵ و باز به ۹ درصد در سال ۱۳۷۵ رسیده است. در دوره ۱۳۷۰-۱۳۷۵ بطور متوسط سالانه حدود ۲۵۰۰۰۰ نفر به جمعیت فعال افزوده شده و در همان دوره و در هر سال بطور متوسط تقریباً ۲۹۰۰۰۰ شغل تازه به وجود آمده است.

جدول ۱۰: نرخ بیکاری در ایران

سال	نرخ بیکاری (درصد)
۱۳۴۵	۹
۱۳۵۵	۱۰
۱۳۶۵	۱۴
۱۳۷۰	۱۱
۱۳۷۵	۹

بیکاران جوان و دانش آموخته

در سال ۱۳۶۵ از کل بیکاران کشور ۶۷ درصد باسواد و ۳۳ درصد بی سواد بوده اند. در سال ۱۳۷۵، ۸۲/۳ بیکاران را با سوادان و تنها ۱۷/۷ درصد را بیسوادان تشکیل می داده اند. بیکاری تحصیل کرده‌ها یکی از معضلاتی است که در صورت ادامه روند فعلی بعنوان يك مشکل و مسأله همگانی در آینده مطرح خواهد گردید. مضافاً این که بیشتر تحصیل کرده‌ها را جوانانی تشکیل می دهند که کمتر از ۳۰ سال دارند. ناهماهنگی بین ساختار اقتصادی و ساختار نظام آموزشی در کشورهای جهان سوم سبب می شود انبوهی از جوانانی که مدارک تحصیلی متوسط به بالا دارند اما تخصص آنان با نیازهای واقعی جامعه همخوان نیست وارد بازار کار شوند.

«از نظر آسیب شناسی اجتماعی، بیکاری خود عامل عمده پیدایش نگرانی و نابسامانی های روحی و روانی بین افراد جامعه شناخته شده است که موجب بالا رفتن میزان اعتیاد در جامعه

می شود.»^۴ این نکته نه تنها در ایران بلکه در دیگر کشورهای جهان نیز صادق است.

دبیر کمیته کشوری مبارزه با ایدز شمار تخمینی معتادان به مواد مخدر در کشور را سه میلیون و ۲۰۰ هزار نفر اعلام کرده و می گوید: «هم اکنون ۲۵۰ هزار دانش آموز، یکصد هزار نفر دانشجو و بیش از یکصد هزار کارگر به گونه ای معتاد به مواد مخدر هستند. وی گفت سالانه دو هزار تن مواد مخدر در ایران مصرف می شود. به گفته این مقام مسئول هم اکنون در ایران يك میلیون و ۶۰۰ نفر مبتلا به بیماری آمیزشی وجود دارد و روزانه ۲۰۰ هزار حلقه فیلم مستهجن در بین جوانان و نوجوانان توزیع می شود.»^۵

جوانان مهاجر در جستجوی کاری مهاجرت برای پیوستن به بیکاران

یکی دیگر از مسائل و مشکلات کشورهای در حال توسعه، هجوم نیروی کار در جستجوی کار به شهرهای بزرگ و چند میلیون نفری است. مهاجرت گسترده و بی ضابطه جویندگان کار که از فرط بیکاری و فقر روستاها و شهرهای کوچک خود را رها می کنند و در شهرهای بزرگ و متوسط ساکن می شوند، نسبت شهرنشینی را افزایش می دهد. هم اکنون نیمی از جمعیت جهان در مناطق شهری سکونت دارند. در ایران نیز از سال ۱۳۳۵ به این سو افزایش جمعیت شهری که نتیجه رشد سریع جمعیت مخصوصاً پس از انقلاب اسلامی می باشد سرعت گرفته است:

جدول ۱۱: روند افزایش جمعیت شهری در ایران

سال	درصد شهرنشینی
۱۳۳۵	۳۱
۱۳۴۵	۳۸
۱۳۵۵	۴۷
۱۳۶۵	۵۴/۳
۱۳۷۵	۶۱/۳۰

نتایج سرشماری های انجام گرفته در ایران حکایت از آن دارد که جز تهران جمعیت هیچ يك از شهرهای ایران تا سال ۱۳۶۵ هجری شمسی به يك میلیون نفر نمی رسیده است. اما تعداد این شهرها با توجه به سرشماری سال ۱۳۷۵ به

○ در ایران، رشد اقتصادی با افزایش جمعیت تناسب منطقی نداشته و اقتصاد کشور پایه پای فزونی گرفتن جمعیت پویایی و رشد مورد نیاز از خود نشان نداده است.

امنیت و رفاه شهروندان را بیش از هر زمان دیگر مورد تهدید قرار داده و سبب کاهش امنیت عمومی جامعه گردیده است.

جدول ۱۲: شهرهای میلیون نفری ایران

سال	نام شهر
۱۳۳۵	تهران
۱۳۴۵	تهران
۱۳۵۵	تهران
۱۳۶۵	تهران، مشهد
۱۳۷۵	تهران، مشهد، شیراز، اصفهان، تبریز

جمعیت زیاد، مسکن کم

به موازات افزایش جمعیت، نیاز انسانها به مسکن نیز روز بروز زیادتر می شود. مسکن مانند پوشاک و خوراک یکی از نیازهای اساسی و مهم بشر است. در کشورهای جهان سوم بویژه در مناطق شهری هزاران و شاید میلیونها انسان را می توان دید که با کمترین امکانات در مکانهای آلوده، شلوغ و محله های غیر بهداشتی و ناامن زندگی می کنند که اکثر آنرا کنترل نیروهای انتظامی خارج است و تهدیدی برای امنیت جامعه به شمار می آید.

«تأثیر فقر بر مسکن را به آسانی می توان در شهرهای جهان سوم نشان داد. هر کدام از شاخص های مربوط به ارائه خدمات یا تراکم اتاق یا کیفیت فیزیکی را که در نظر بگیریم درمی یابیم که اکثریت جمعیت شهری در سطوحی زندگی می کنند که در مقایسه با شیوه زندگی اروپائیان یا آمریکاییان شمالی پذیرفتنی نیست. در شهرهای چین، از دحام در خانه ها آفندر زیاد است که به هر نفر تنها ۴/۸ متر مربع می رسد. در بمبئی بزرگ ۷۷ درصد از خانواده ها که میانگین آنها ۵/۳ نفر است، در یک اتاق به سر می برند و افراد بسیاری مجبورند شب را در پیاده روها بیتوته کنند. تراکم اتاق در شهرهای غنا، تا کورادی کوماسی و آکرا ۲/۵ تا ۳/۲ نفر است. در نیجریه، میانگین تراکم در خانه های لاگوس ۴/۱ نفر در هر اتاق است. وضع در مورد ارائه خدمات نیز به همین اندازه هشدار دهنده است. در جاکارتا فقط ۳۲ درصد از خانه ها در سال ۱۹۸۵ آب لوله کشی داشتند. . . . در شهر توربستی آکاپولکو در مکزیک ۴۵ درصد خانه ها در سال ۱۹۸۰ آب لوله کشی نداشتند.»

جرمشناسان و جامعه شناسان بر این باورند که «تراکم در منازل مسکونی در مناطق شهری از جمله عواملی است که به انحرافات و رفتارهای نابهنجار جنسی می انجامد. . . . بطور کلی تحقیقاتی که درباره مسکن بعمل

○ به گزارش کارشناسان مسائل اقتصادی و اجتماعی، اکنون در برابر ۳۴ درصد بیکاری پنهان و آشکار، ۴۰ درصد پرکاری یا چندشغلی بودن داریم.

یادآوری این نکته لازم است که در سال ۱۳۷۵ جمعیت شهرهای کرج و اهواز نیز تقریباً به مرز یک میلیون نفر رسیده است.

در دنیای امروز، زندگی در شهرهای بزرگ که به تعبیری به صورت پارکینگ های عظیم و وسایل نقلیه در آمده اند عملاً غیر ممکن گشته است: آلودگی محیط زیست، فقر، جنایت: فحشاء، بی هویتی، گمنامی، کاهش کنترل اجتماعی، تراکم مساکن و جمعیت، بی تفاوتی، گرفتاریهای روزمره ساکنان شهرهای عظیم و غول پیکر را تشکیل می دهند. در شهرهای بزرگ به کرات دزدی، آدمکشی و . . . در روز روشن و در خیابانهای شلوغ و پر رفت و آمد روی می دهد بی آنکه عابران در آن دخالت نمایند!

در حال حاضر در مکزیکوسیتی در هر ۴۰ دقیقه دستکم یک قتل و در هر ۱۵ دقیقه یک دزدی صورت می گیرد و وضع شهرهای بزرگ دیگر جهان بویژه در جهان سوم بهتر از این نیست و این پرسش مطرح است که کشورهای در حال توسعه که با مشکلات و مسائل عدیده اقتصادی، سیاسی و اجتماعی دست به گریبان هستند چگونه معضل شهرنشینی و پیامدهای اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی آن را در شهرهای بزرگ برطرف خواهند کرد.

انتقال مراکز تجاری - صنعتی و آموزشی به خارج شهرها، سفرهای پایان هفته ای مردم به بیرون شهرها، بحران مسکن و نبود تعادل بین مشاغل و جمعیت آماده کار، رواج مشاغل کاذب و مزاحم از قبیل کوبین فروشی، دلار فروشی یا فروش دارو در پیاده روها و از همه مهمتر تزلزل بنیان خانواده، بر سقوط ناگهانی شهرها نه تنها در ایران بلکه در سراسر گیتی صحنه گذاشته و

آمده نشان می‌دهد که ۹۰ درصد کودکان بزه‌کار از خانه‌های پست و کثیف و اقامتگاه‌های جمعی برخاسته‌اند. بقیه کودکان نیز یعنی ۱۰ درصد دیگر به محیط‌های خیلی فقیر تعلق داشته‌اند که در کلبه‌های چوبی زندگی می‌کنند.^۷

به گفته مسئولان و با توجه به تحقیقات و بررسی‌ها و اطلاعات و آمارهای ارائه شده در ایران امروز يك سوم مسکن‌های موجود از کیفیت مناسب برخوردار نیست و در هر سال باید برای سرپناه خانواده‌های تازه تشکیل شده ۷۵۰ هزار مسکن جدید ایجاد شود.

توزیع واحدهای مسکونی برحسب اتاق در سرشماریهای ۱۳۴۵، ۱۳۵۵، ۱۳۶۵ و ۱۳۷۵ بیانگر کاهش تعداد واحدهای مسکونی يك اتاقه از ۲۳/۳۰ درصد در سال ۱۳۴۵ به ۱۱ درصد در سال ۱۳۷۵ می‌باشد. در همان سال درصد واحدهای مسکونی ۳ اتاقه و بیشتر نسبت به سال ۱۳۶۵، ۹/۱ کاهش نشان می‌دهد.

تعداد اتاق در	کل کشور (درصد)			
واحد مسکونی	۱۳۴۵	۱۳۵۵	۱۳۶۵	۱۳۷۵
۱	۲۳/۳	۱۳/۸	۷/۷	۱۱
۲	۲۹/۵	۲۹/۹	۲۴/۴	۲۲/۷
۳ بیشتر	۴۷/۲	۵۶/۳	۷۴/۹	۶۵/۸

دکتر زنجانی حبیب‌الله، جمعیت و توسعه؛ مجموعه مقالات، مرکز مطالعات و تحقیقات شهرسازی و معماری ایران، ۱۳۷۱، ص ۱۶۱. آمارهای سال ۱۳۷۵ از محاسبات خود نگارنده است.

داده‌های سرشماری سال ۱۳۷۵ حاکی است که در سال یاد شده درصد خانوارهای ایرانی که دارای حداقل آب لوله‌کشی و برق بوده‌اند ۸۵/۵ و خانواده‌هایی که حداقل دارای حمام بوده‌اند به ۶۵/۵ درصد رسیده است. البته این درصدها در مناطق شهری و روستایی متفاوت می‌باشد.

نتیجه‌گیری و پیشنهادها

● جمعیت ایران در طول ۴۰ سال گذشته همچنان افزایش یافته و بین سالهای ۱۳۳۵ و

۱۳۷۵ در عدد ۳/۲ ضرب شده است.

● به علت رشد سریع جمعیت، ساخت سنی جمعیت ایران همانند دیگر کشورهای در حال توسعه به گونه‌ای چشمگیر جوان گشته است: ۴۰ درصد جمعیت زیر ۱۵ سال سن دارند و در حال حاضر ایران از نظر ساختار سنی جمعیت، دهمین کشور جوان دنیا است.

● رشد اقتصادی و رشد جمعیت در ایران تناسب منطقی با یکدیگر نداشته و جمعیت تنها به سبب کاهش قابل ملاحظه مرگ و میر عمومی و مرگ نوزادان و کودکان افزایش یافته و اقتصاد کشور پا به پای فزونی گرفتن جمعیت پویایی و تحرک مورد نیاز را از خود نشان نداده است.

● جمعیت شاغل کشور به علت جوانی جمعیت و بزرگ بودن ابعاد خانواده‌ها باید بار سنگینی بر دوش بکشند. در سال ۱۳۷۵، از کل جمعیت کشور ۲۴ درصد شاغل و ۷۸ درصد تحت تکفل بوده‌اند.

● افزایش جوانی جمعیت و عدم تناسب و هماهنگی آن با توانمندیها و امکانات کشور منجر به پیدایش يك رشته مشکلات و معضلات اقتصادی، اجتماعی و سیاسی و غیره گردیده که امنیت داخلی جامعه از جهات مختلف تحت الشعاع آنها قرار گرفته و خواهد گرفت.

● توزیع ناعادلانه درآمدها و افزایش اختلافات طبقاتی و نگرش حسرت‌بار و آمیخته به نفرت طبقات پایین جامعه نسبت به طبقات مرفه، می‌تواند بی‌ثباتی و ناامنی اجتماعی و سیاسی به بار آورد.

● با توجه به ساختار سنی جوان جمعیت، هر سال شمار زیادی از جوانان کشور وارد گروه سنی بالقوه فعال (۱۵-۶۴ ساله) می‌شوند. این جوانان جویای کار به سختی خواهند توانست در صورت ادامه شرایط اقتصادی کنونی شغلی برای خود دست و پا کنند و پیش‌بینی می‌شود که روند بیکاری بویژه بیکاری جوانان تحصیلکرده سیر صعودی ببیماید. در حال حاضر، آمارهای

○ افراد شاغل، به علت جوانی جمعیت و بزرگ بودن ابعاد خانواده‌ها، بار سنگینی بر دوش دارند. در سال ۱۳۷۵، از کل جمعیت کشور ۲۴ درصد شاغل و ۷۶ درصد تحت تکفل بوده‌اند.

رسمی شمار بیکاران را ۲/۵ میلیون نفر اعلام می‌کند، اما بررسی‌های غیررسمی حکایت از ۷ میلیون بیکار آماده‌کار در کشور دارد. برای رسیدن به اشتغال کامل سالانه باید حدود ۶۰۰۰۰۰ شغل جدید به‌وجود آید.

● انفجار جمعیتی شهرها بویژه شهرهای بزرگ، کمبود مسکن، پدید آمدن محلات شلوغ و مهاجرپذیر در شهرهای بزرگ، مناطق مذکور را به مراکز فساد، جرم و ناآرامی مبدل ساخته و امنیت و رفاه انسان‌ها مورد تهدید جدی قرار گرفته است.

پس برای رهایی از فقر و بیکاری، انحرافات اجتماعی، کمبود مسکن و مواد غذایی، نقصان امکانات مناسب درمانی و بهداشتی، و از هم گسیختگی اجتماعی که از مهمترین مؤلفه‌های کاهش ضریب امنیتی در درون هر جامعه است، چه تدابیری باید اندیشید و چه راهکارهایی باید در نظر گرفت؟

نگارنده بر این باور است که نخستین اقدام فوری و ضروری در این مورد تشویق و ادامه دادن برنامه‌های تنظیم خانواده است به گونه‌ای که کنترل زاد و ولد و جلوگیری از بارداریهای ناخواسته و زایمانهای پی‌درپی جزو فرهنگ ملی مردم قرار گیرد و این امر بدون رشد اقتصادی و افزایش درآمدها به آسانی امکان‌پذیر نخواهد بود. تاریخ جمعیتی کشورهای صنعتی غرب گویای این واقعیت است که کاهش زاد و ولد در مناطق مذکور همیشه با رشد و توسعه اقتصادی همراه بوده است. به اعتقاد جمعیت‌شناسان بهترین قرص ضدبارداری، توسعه اقتصادی است.

احتمال دارد که کاهش ثبت شده میزان باروری در ایران که از سال ۱۳۶۸ آغاز گردیده پس از گذشت چند سال بخاطر مسائل اقتصادی و فرهنگی متوقف شود و بار دیگر مردم بر شمار فرزندان خود بیفزایند. هم‌اکنون نشانه‌های چنین افزایشی را در برخی از مناطق کشور می‌بینیم؛ مدیر کل ثبت و احوال استان

لرستان از افزایش ۲۴ درصدی ولادت نسبت به مدت مشابه در سال گذشته خبر می‌دهد.^۷ توزیع مجدد و عادلانه درآمدها از راه اصلاح نظام مالیاتی کشور نیز می‌تواند تنش‌های موجود طبقاتی را کاهش و ضریب امنیتی را در جامعه افزایش دهد. متأسفانه برخورداری شمار اندکی از جمعیت کشور از همه امکانات رفاهی و محرومیت اکثریت مردم از آن در درازمدت می‌تواند به بحران‌های بزرگ اجتماعی مبدل گردد و از این رهگذر امنیت همه مردم از دارا و ندار در معرض خطر قرار گیرد. با توجه به ساختار سنی، جنسی و میزان باسوادی جمعیت کشور، در حال حاضر تعداد افراد فعال از نظر اقتصادی (جمعیت شاغل و بیکار جویای کار) بالغ بر ۱۷۹۲۶۰۰۰ نفر است و این بدان معناست که ظرف سالهای اخیر (۱۳۷۵-۷۸)، سالانه حدود ۶۳۳ هزار نفر نیروی کار جدید به بازار کار عرضه شده‌اند. از لحاظ ساختار سواد این نیروی کار جدید عرضه شده برآورد می‌شود که سهم نیروی کار برخوردار از آموزش عالی ۲۲/۳ درصد است. با در نظر گرفتن فزونی نرخ بیکاری اقشار تحصیل‌کرده که عمدتاً از جوانان می‌باشند، ایجاد فرصت‌های شغلی برای آنان در بخش‌های کشاورزی، صنعت و خدمات (جز خدمات اجتماعی و عمومی) مناسب‌تر است.^۸

راه‌حل دیگر، مبارزه با پرکاری، چندکاری و چند شغلی بودن و ممانعت از استخدام مجدد افراد بازنشسته است. همان‌گونه که کارشناسان مسائل اقتصادی و اجتماعی اعلام می‌دارند، اکنون در مقابل ۳۴ درصد بیکاری پنهان و آشکار، ۴۰ درصد پرکاری یا چند شغلی بودن داریم.^۹ افزایش حقوق کارمندان و بازنشستگان و تأمین آبرومندانه زندگی آنان با توجه به شرایط زمانی و الزامات اجتماعی تحقق این امر را امکان‌پذیر خواهد ساخت و جوانان خواهند توانست پست‌های خالی شده توسط افراد بازنشسته را به‌دست آورند.

○ نخستین اقدام ضروری در برابر مسائل و مشکلات ناشی از افزایش جمعیت، تشویق و گسترش دادن برنامه‌های تنظیم خانواده است به گونه‌ای که جلوگیری از بارداریهای ناخواسته و زایمانهای پی‌درپی جزئی از فرهنگ ملی به شمار آید و این هدف بدون رشد اقتصادی و افزایش درآمدها دست‌نیافتنی خواهد بود؛ به گفته جمعیت‌شناسان، بهترین قرص ضدبارداری، توسعه اقتصادی است.

۴. سازمان عقیدتی سیاسی نیروی انتظامی جمهوری اسلامی ایران، تهران، ۱۳۷۴، ص ۴۱.
۵. فرهنگ آفرینش، سه‌شنبه ۱۵ تیر ۱۳۷۸.
۶. آلن گیلبرت، ژوزف گاگلر، شهرها، فقر و توسعه شهرنشینی در جهان سوم، ترجمه پرویز کریمی ناصری، اداره کل روابط عمومی و بین‌المللی شهرداری تهران، ۱۳۷۵، صص ۱۸۵-۱۸۶.
۷. کی‌نیا، مهدی، مبانی جرم‌شناسی، انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۷۰، صص ۲۰۷-۲۲۰.
۸. حسین فاضلی و علیرضا امینی، تدبیر شماره ۹۶، مهر ۱۳۷۸.
۹. محمد عزیززاده، روزنامه ایران، شنبه ۵ دی ماه ۱۳۷۷.
- ناگفته پیداست که در پرتو سیاست‌های اصولی و مناسب، جامعه خواهد توانست بخشی از معضلات فوق‌الذکر را از میان بردارد.

منابع و یادداشت‌ها

1. Population et Societe, Numero 326, Juillet - Aout 1997. Ined. France, 1997.
۲. منبع پیشین.
۳. روزنامه ایران، شنبه ۵ دی ماه ۱۳۷۷.

○ رشد جمعیت، افزایش جوانی جمعیت و ناهماهنگی آن با توانمندیها و امکانات کشور، و نیز توزیع ناعادلانه درآمدها و بالا گرفتن تفاوت‌های طبقاتی، به پیدایش یک رشته مشکلات و معضلات اقتصادی، اجتماعی، سیاسی و... می‌انجامد که از جهات گوناگون می‌تواند بر امنیت داخلی جامعه اثر گذارد.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی